

A magyar idill. Az adriai partvidék geopolitika és integráció között.

Fiume ugyan 1779 és 1920 között volt a magyar állam része, de továbbra is ott van a magyar köztudatban ez az adriai kikötőváros. Különösen a dualizmus időszakában voltak a városnak erős kapcsolatai a magyarokkal, amikor Fiume nem csupán akkori gazdaságunk szerves része lett, hanem a kultúránk is magába olvasztotta azt. A gazdasági okok mellett az is szerepet játszott, hogy a városhoz közeli Abbázia a legnépszerűbb magyar üdülőhellyé vált a korszakban. A trianoni békediktátum következtében azonban Fiumét is elvesztettük, politikai és gazdasági kapcsolataink a várossal jelentősen meggyengültek, hogy aztán az 1930-as évek magyar-olasz közeledésének hatására átmenetileg megerősödjenek. A szocialista korszak évtizedei ugyan ismét fokozódó elszigetelődést hoztak magukkal, viszont a rendszerváltás után a magyar kultúra, és így a tudomány ismét felfedezte magának ezt a kikötővárost.

Fiuméről aránylag sok történelmi munka jelent meg, különösen az elmúlt három évtizedben. Az viszont már korántsem annyira jellemző, hogy egy olasz szerző a város magyar korszakát helyezze vizsgálódásának középpontjába. Emellett *Emilio Scalfarotto* olyan szempontokat vett figyelembe a könyve megírása során, amelyek azt egyedivé teszik a várossal foglalkozó történelmi munkák között. Kronológiai sorrendben három, hosszú időszakokat átfogó fejezetben mutatja be Fiume fejlődését. Az első a magyar fennhatóság kezdetéig, a második an-

nak megszűntéig, míg a harmadik a jugoszláv fennhatóság alá kerülésig tárgyalja a város történeti fejlődésének jellemzőit. A könyvben nyomon követhető, hogy a geopolitikai és a lokális autonómia párhuzamára fűzte fel a város virágzásának és hanyatlásának bemutatását. A városi autonómia kialakulását alapvetően két tényezőre vezette vissza. Az első az igencsak zárt földrajzi környezet volt, amely megnehezítette az összeköttetést a háttérrel, pedig Fiume még az élelmiszerek tekintetében is a kereskedelmi partnereire volt utalva. A másik tényező pedig az volt, hogy történelmének nagy részében különböző államok határrégióiban feküdt. Fontos változást hozott a város számára Mária Terézia döntése, mely szerint az addig az osztrák hatóságok által irányított Fiume, mint „*corpus separatum*”, azaz horvát közigazgatás alól kivett autonóm terület, kerüljön a magyar állam fennhatósága alá. A döntés mögött az a szándék állt, hogy a kontinentális Magyarországnak is legyen egy saját tengeri kikötője, melynek révén a magyarok be tudnak kapcsolódni a nemzetközi tengeri kereskedelembé. Szintén fontos volt a város szempontjából a két kiegyezés, az 1867-es magyar-osztrák, és az 1868-as horvát-magyar, melyek véget vetettek a magyar szabadságharc leverését követő, és a helyiek számára igencsak terméketlen horvát uralomnak. A dualista évek fejleményei alapján a szerző azt a következtetést vonta le, hogy ez az időszak volt Fiume aranykora, a „magyar idill” időszaka, amikor a város Európa tízedik legnagyobb forgalmú kikötője lett. A dualista magyar kormányok komoly infrastrukturális beruházásokat valósítottak meg, a kikötőváros pedig jórészt ennek köszönhetően rendkívül gyorsan gyarapodott. A könyvben azt is igyekezett kiemelni, hogy a város látványos fejlődésében annak befogadó légköre is szerepet játszott. Különböző vallású és nemzetiségű emberek éltek itt egymás mellett, és egymással szoros kapcsolatot tartottak.

A könyv írója az első fejezetben Fiume autonómiájának történelmi előzményeivel foglalkozik. Meglátása szerint sajátos körülmény, hogy Fiume ugyan évszázadokon keresztül különböző államok perifériáján helyezkedett el, de önkormányzatiságának keretei csak a XV–XVI. században kristályosodtak ki a távollévő, a városnak különböző kiváltságokat adományozó Habsburgok fennhatósága alatt. A gazdasági versenyben, és ezzel párhuzamosan az autonómia szabályainak kialakításában, éppen úgy, mint sok minden másban, Fiume állandó vetélkedésben volt testvérvárosával, a közeli Trieszttel. A két város szinte egyidejűleg kapott szabad kikötői státuszt III. Károlytól, fejlődésük azonban másképp alakult. Az utóbbi város fejlődése már a XVIII. század elejétől kezdve felgyorsult, mivel közelebb esett az osztrák örökös tartományokhoz, emellett több kedvezményt kapott a dinasztiától a vámok és illetékek tekintetében. Ezen körülmények fényében nem volt meglepő, hogy Trieszt jobban hasznot tudott húzni az adriai térség korábbi meghatározó hatalma, Velence hanyatlásából. Pedig már a XVIII. században voltak annak az elgondolásnak képviselői, miszerint Fiume fontos kikötő lehet a magyar mezőgazdasági termékek európai piacra való kijuttatásának szempontjából. Ennek ellenére a XIX. század nagyobbik részében is megfigyelhető volt az a tendencia, hogy Trieszt gyorsabban fejlődött. Így például a Bécs–Trieszt vasútvonal már 1858-ban elkészült, a Budapest–Fiume közötti viszont csak 1873-ban.

A könyv legterjedelmesebb második fejezetében a szerző Fiume demográfiai, társadalmi, kulturális, valamint gazdasági jellemzőit vizsgálja az 1779 és 1920 közötti időszakban. Arra az álláspontra helyezkedik, hogy a földrajzi környezet döntő hatással volt Fiume fejlődésére, egyrészt azért, mert az Adriai-tenger és a Dinári-hegység közötti parti sávra szorult város kontinentális kapcsolatai a XIX. század közepéig igencsak

nehézkesek voltak. Más tekintetben viszont a város földrajzi fekvése előnyös volt, mivel a Balkán-félsziget, Közép-Európa, valamint a Földközi-tenger térségének határvidékén helyezkedik el. A kedvező fekvés azonban csak a magyar-osztrák kiegyezés után lett igazán kihasználva, amikor a két fél a horvátok és a helyiek tárgyalásokba való bevonásával, és az 1868-as ún. „*Ideiglenes törvény*” kiadásával rendezte a város közjogi helyzetét. A törvény megállapította, hogy Fiume nem tartozik Horvátországhoz, és a város politikai kormányzását a magyar államra ruházta mindaddig, amíg annak közjogi státuszáról nem születik végleges megállapodás, amely viszont a dualista korszakban már soha nem született meg. A jogszabály emellett széleskörű önkormányzatot biztosított a városi hatóságok számára. A megújult autonómia a dualista korszakban lehetővé tett a város számára egy olyan reneszánszt, amely Magyarország jelentős társadalmi és gazdasági fejlődéséhez kapcsolódott. A gyors fejlődést az a tény is mutatta, hogy Fiume lakossága 1869 és 1914 között 17 ezerről 50 ezer főre növekedett, miközben a város arculata a kikötői és az ipari építkezések következtében jelentősen megváltozott. A középkorias jellegű, kis területű és sűrűn lakott óváros körül új városnegyedek épültek, amelyek már rendelkeztek a korszak legmodernebb infrastrukturális vívmányaival. Ezen városszerkezeti változások következtében az óváros a továbbiakban már nem funkcionált a város középpontjaként. A gyors fejlődéssel párhuzamosan a város korábbi, alapvetően olasz jellegű demográfiai arculata is változott. Az 1890-es népszámlálás az akkori, mintegy harmincezres lakosságának 44 százaléka olasz, 36 százaléka horvát, 10 százaléka szlovén, 4 százaléka pedig magyar volt. A magyarok száma egyébként az első világháborúig terjedő időszakban megháromszorozódott, ez a növekedés pedig jelentős részben a városba települő magyar tisztviselőknek volt köszön-

hető. A horvátok arányának növekedésében pedig gyors ipari fejlődés játszott szerepet, tekintettel arra, hogy az új üzemek munkásainak többségét ők tették ki. A városban élő nemzeti-ségek között persze voltak politikai ellentétek. A városi önkormányzatot uraló olaszok és a magyar állami tisztségviselők a város különleges státuszának fenntartását, míg a horvátok az országukhoz történő visszacsatolást támogatták.

A magyar uralom alá történő visszakerülés időben sajnálatosan egybeesett a hajóépítés válságával, amelyet a gőzhajók előretörése, és ezzel párhuzamosan a vitorlás hajók háttérbe szorulása okozott. Ez a fejlődési tendencia természetesen a háttérpar különböző ágazatait is megroppantotta. A további visszaesés elkerülésének, és egy nemzeti kikötőváros kialakításának szándékával a magyar állam 1871 és 1914 között komoly összegeket költött egyrészt a fiumei kikötő modernizálására, másrészt a Karlovac és Fiume közötti vasútvonal megépítésére. Ezen túlmenően Baross Gábor minisztersége idején, az egységes vasúti tarifák kialakítása céljából a dualista kormányzat komoly összegeket fordított különböző, Budapest és Fiume között elhelyezkedő, magánkézben lévő vasútvonalak megvásárlására is. A gazdasági fellendülésben az is szerepet játszott, hogy a dualista korszakban született meg a tengeri idegenforgalom, jöttek létre olyan tengerparti üdülőhelyek, mint például a Fiume közelében elhelyezkedő Abbázia, ahol számos gyógyfürdő és luxusszálló épült. A magyar gazdaságfejlesztési lépésekkel kapcsolatban a szerző kiemeli azt a körülményt, hogy azokat a kormányzat mindig a helyi önkormányzattal együttműködve valósította meg. A dualista korszakban a Fiumébe érkező magyar áruk termék-szerkezete is megváltozott, mivel folyamatosan nőtt az ipari termékek aránya a korábban szinte kizárólagos agrártermékek rovására. Ezzel párhuzamosan az ipari ágazatokhoz kötődő feldolgozóipar is fokozatosan megtelepedett a városban. Emellett

egyre több, a gépgyártás és a hadiipar szempontjából fontos cég is berendezkedett itt, mint például a Ganz & Danubius Hajó és Gépgyár, valamint a Whitehead Torpedógyár. Az előbbi bocsátotta vízre a magyar haditengerészet büszkeségét, a Szent István páncélozott csatahajót. Tekintettel arra, hogy Fiume a magyarországi kivándorlás tengeri kiindulópontja volt, a városban az összes főbb hajózási társaság jelen volt. A fenti eredmények hangsúlyozása ellenére azért megemlíti, hogy a fiumei kereskedelmi és ipari tevékenység volumene még az első világháború küszöbén sem érte el a triesztit.

Külön alfejezetet szán Scalfarotto annak vizsgálatára, hogy a vallási tolerancia, a társadalmi haladás és az együtt élő népcsoportok kultúrája milyen szerepet játszott a fiumei identitás kialakulásában. Megállapítja, hogy a helyi identitás kialakulásában az oktatásnak fontos szerepe volt, az iskolák pedig mindig jelentős figyelmet kaptak az olasz dominanciájú helyi önkormányzat részéről. A városi oktatásban, az 1848–1868 közötti időszak kivételével, amikor a horvát nyelvű oktatást a birodalmi kormányzat kötelezővé tette, sokáig az olasz nyelvű iskolák játszották a meghatározó szerepet. A horvátok számának és arányának növekedésével azonban a konfliktus egyre inkább élesedett a két etnikum között, mivel a városi autonómia 1868-as helyreállítása a horvátok háttérbe szorulásával járt az oktatás területén, miközben létrejött a Magyar Gimnázium is a városban. A magyar nyelvű oktatás iránti igény növekedése mögött alapvetően az a változás állt, hogy a népszámlálások adatai alapján 1880 és 1910 között a magyarok aránya 2 százalékról 13 százalékra növekedett a városban. Azonban a jelenlévő feszültségek ellenére sem jöttek létre zárt, etnikai jellegű városnegyedek a helyi önkormányzat irányított terület határain belül, ami jelentős részben az alapvetően olasz alapokon nyugvó, toleráns jellegű helyi identitásnak volt köszönhető. A tele-

pülést nemcsak etnikai, hanem vallási tolerancia is jellemezte, annak ellenére, hogy az 1910-es népszámlálás adatai alapján a lakosság 90 százaléka római katolikus volt. Jellemző módon a korszakban megnövekedett számú izraelita felekezet integrációjával kapcsolatban sem merültek fel helyi szinten problémák. A város etnikai sokszínűségéhez kapcsolódva egyébként tizennyolc külföldi konzulátus is működött az akkoriban is közepes méretűnek számító városban. Ez a tény pedig azt jelzi, hogy a város fontosabb szerepet játszott a nemzetközi politikában, mint ami a méreteiből következett volna.

A könyv utolsó nagyobb terjedelmű fejezetében Scalfarotto az első világháborút követő hanyatlás, a kiemelt szerep elvesztése, megfogalmazása szerint a geoökonómiai átmenet hatásait vizsgálja meg. Az első világháborúban az antant blokádjá véget vetett a város gazdasági virágzásának. A Károlyi-kormány megalakulása után pedig az intézményi kapcsolatok is túlnyomórészt megszakadtak Fiume és a magyar állam között. A régi kapcsolatrendszer sajátos maradványaként emeli ki a szerző, hogy még a háborút követő években is a magyar állam jelentős összegekkel járult hozzá a fiumei munkások baleset- és betegségi biztosításához. A gazdasági visszaesés a megrendelések csökkenésének és a magyar állam, valamint a külföldi tulajdonosok távozásának köszönhetően a háború végét követően is folytatódott. Az egyre látványosabbá váló gazdasági összeomlás megfosztotta a várost attól a funkciójától, hogy Közép-Európa egyik tengeri kapujaként működjön. A város gazdasági helyzetének a rendezetlen belső politikai viszonyai, így az olasz szabadcsapatok általi megszállása és a szabadállamként való működése sem használt. Miután 1924-ben Fiume olasz fennhatóság alá került, a gazdasági és politikai viszonyok konszolidálódtak ugyan, de a város jelentősége mindkét tekintetben csökkent. A kikötőváros számára újabb, bár a háború

előttihez képest kisebb mértékű fellendülést eredményezett az 1927-es magyar–olasz barátsági szerződés, amely a két ország közötti gazdasági kapcsolatok javulását hozta magával. A korábbihoz hasonló méretű konjunktúrának azonban gátat vetett az a körülmény, hogy Magyarország gazdaságilag jelentősen meggyengült, és így geopolitikai célkitűzései is igencsak korlátozottak lettek, Olaszország számára pedig Fiume fejlesztése nem jelentett prioritást. A második világháború éveinek válsága után a várost a Tito-féle kommunista partizánsereg terrorja sújtotta, ami azzal az eredménnyel járt, hogy a lakosság 88 százalékát olasz menekülttáborok fogadták be, és az ezután bekövetkező népességcsere véget vetett a hosszú autonóm és kozmopolita korszaknak.

Összességében a könyv pozitív vonásaiként emelhető ki egyrészt az, hogy aránylag rövid terjedelemben igyekszik átfogó képet adni Fiume gazdasági, társadalmi és politikai fejlődéséről, másrészt következetesen igyekszik ezt a fejlődést a tágabb geopolitikai, valamint a szűkebb lokális keretek szemszögéből is végigkövetni. Emellett az aránylag kis terjedelem ellenére a könyv viszonylag tág, főleg olasz, helyenként pedig angol, német és magyar nyelvű forrásbázisra épít. Annak ellenére, hogy a könyv súlyponti részét a város magyar korszaka képezte, az okok jobb megértése érdekében hasznos lett volna, ha Scalfarotto Fiume 1920 utáni hanyatlását mélyrehatóbban mutatja be. Mégis elmondható, hogy az elmélyültség helyenként tapasztalható hiánya ellenére is egy olyan könyvet olvashat a magyar érdeklődő, amely számos értékes információt tartalmaz Fiume, egykori tengeri kikötőnk történelméről.

Emilio Scalfarotto: *Fiume e il suo porto. L'evoluzione storica di un ruolo geoeconomico e geopolitico.* (Fiume és kikötője. Egy geökonómikus és geopolitikai szerep történeti fejlődése). Méry Ratio, 2022. 107 o., 23 kép.